הממצא האנתרופולוגי מבית הקברות בקנאת אל־ג׳עאר

יוסי נגר

בבית הקברות בקנאת אל־ג׳עאר נמצאו עצמות אדם במערות קבורה המתוארכות לתקופת הברונזה הביניימית (ר׳ הורוביץ, כרך זה; טבלה 1). העצמות נמצאו במצב השתמרות גרוע. הממצא האנתרופולוגי נאסף מפני השטח, ללא חפירה, ודבר זה הקשה על שחזור מדדים אנתרופולוגיים. הערכת מין הפרטים נעשתה על פי מורפולוגיית הגולגולת והאגן ועל סמך מדידה של הראש הפרוקסימלי של עצם הירך (Bass 1987:81, 201, 219). הערכת גיל הפרטים נעשתה על פי דרגת ההתפתחות של השיניים ושחיקתן (Hillson 1986:173–201). לעתים, לא היה אפשר להעריך את גיל הפרט, אולם אפשר היה לקבוע אם זהו פרט בוגר על פי סגירת האפיפיזות בעצמות הארוכות (Johnston and Zimmer 1989) והתחלת סגירה של הסוטורות בכיפת הגולגולת (Hershkovitz et al. 1997).

קבר T100

חדר L101. נמצאו שברי עצמות כיפת גולגולת, שיניים ועצמות פוסטקרניאליות, ככל הנראה תוצאה של פגיעה מאוחרת. העצמות מייצגות לפחות ארבעה פרטים שגילם 20–30, 25–35, 20<, 50< שנים. מינם של שניים מהם זוהה: אחד ממין זכר ואחד ממין נקבה.

חדר L103. נמצאו מעט שברי עצמות ארוכות של גף תחתון. מנח הקבורה המקורי אינו ברור. העצמות מייצגות לפחות פרט בוגר אחד שגילו 15< שנה. מין הפרט אינו ברור.

קבר T101

חדר L102. נמצאו שברי עצמות של כיפת גולגולת, שיניים ועצמות פוסטקרניאליות. חלק מהעצמות נמצאו בארטיקולציה אנטומית המלמדת על קבורה ראשונית, ושאר העצמות נמצאו בפיזור שעשוי ללמד על התערבות מאוחרת לזמן הקבורה. העצמות מייצגות לפחות שני פרטים בוגרים שגילם אינו ידוע, לפחות אחד מהם ממין זכר.

קבר T102

חדר L105. נמצאו שברי עצמות של כיפת גולגולת, שיניים ועצמות פוסטקרניאליות בארטיקולציה אנטומית המלמדת על קבורה ראשונית. להלן פירוט הממצאים:

1) שלד של פרט ממין זכר שגילו 20–40 שנה. הפרט הונח בתנוחה מכווצת (ברכיו כפופות) על צדו הימני בכיוון כללי מזרח–מערב, ראש בצד מזרח פונה צפונה.

טבלה 1. סיכום הממצא האנתרופולוגי
Table 1. Summary of the Anthropological Finds

קבר Tomb	חדר הקבורה Locus	מס׳ פרטים מינימלי (MNI)	הערכת גיל (שנים) Age Estimation (Years)	הערכת מין Sex Estimation		
				זכר M	נקבה F	?
T100	L101	4	20–30, 25–35, 20<, 50<	1	1	2
	L103	1	15<			1
T101	L102	2	15<, 15<			2
T102	L105	7	1–2, 20–30, 30–40, 25–40, 30<, 20<, 40<	2	2	2, נקבה? (F?)

2) גולגולת ומעט עצמות גף תחתון של פרט ממין נקבה(?) שגילה 25–40 שנה. זוהי קבורה ראשונית שהופרעה. הפרט הונח ככל הנראה על צדו השמאלי בכיוון מזרח–מערב, הראש בצד מזרח פונה דרומה.
3) גולגולת של תינוק שגילו 1–2 שנים. שאר עצמות השלד לא נמצאו. הקבורה בכיוון מזרח–מערב, הראש בצד מזרח פונה צפונה.
4) שלד של פרט ממין נקבה שגילה 30–40 שנה. העצמות הוזזו ממקומן, אולם אפשר לקבוע שהפרט הונח בכיוון מזרח–מערב, הראש בצד מזרח פונה דרומה.
5) שלד של פרט שגילו 30< שנה, המין אינו ברור. הפרט הונח בתנוחה מכווצת על צדו הימני בכיוון צפון־מזרח – דרום־מערב, הראש בצד צפון־מזרח פונה צפונה.
6) שלד של פרט ממין נקבה שגילה 20–30 שנה. הפרט הונח בתנוחה מכווצת על צדו השמאלי בכיוון מזרח–מערב, הראש בצד מזרח פונה דרומה.
7) שלד של פרט ממין זכר שגילו 20< שנה. הפרט הונח בתנוחה מכווצת על צדו הימני בכיוון צפון־מזרח–דרום־מערב, הראש בצד צפון־מזרח פונה מערבה. העצמות הוזזו מעט ממקומן לאחר הקבורה.

סיכום ומסקנות

העצמות משלוש מערות הקבורה באתר קנאת אל־ג׳עאר נמצאו חלקן בארטיקולציה אנטומית וחלקן פזורות. הן מייצגות לפחות 14 פרטים (טבלה 1), מהם תינוק אחד ו־13 פרטים בוגרים. מהפרטים הבוגרים זוהו לפחות שלושה זכרים ושלוש נקבות. בשל מצב ההשתמרות הגרוע של מרבית הממצא, ובשל העובדה שהעצמות נבדקו ללא הוצאתן מהקרקע, ייתכן כי במערות T100 ו־T101 היו פרטים נוספים שלא זוהו.

עצמות אדם מתקופת הברונזה הביניימית מאזור זה נמצאו ונחפרו בעבר. פנחס פורת חפר שתי מערות קבורה בקנאת אל־ג׳עאר (הרשאה מס׳ A־3566) ואמיר גולני חפר שתי מערות קבורה בתל רחוב (גולני וכהן־תבור 2005). העצמות שחפר פורת בקנאת אל־ג׳עאר היו מועטות ובמצב השתמרות גרוע, ולא היה אפשר לשחזר את מנח הקבורה. בבדיקה האנתרופולוגית במערת קבורה אחת נמצא פרט בוגר אחד (ייתכנו קבורות נוספות), ובמערת הקבורה האחרת נמצאו שני פרטים בוגרים (ייתכנו קבורות נוספות). העצמות מתל רחוב נמצאו במצב טוב, אולם הן היו פזורות בשטח המערה, ולא היה אפשר לשחזר את מנח הקבורה המקורי. בבדיקה האנתרופולוגית במערת קבורה אחת נמצא פרט בוגר אחד (ייתכנו קבורות נוספות), ובמערת הקבורה השנייה — שלושה פרטים.

טבלה 2 מציגה את מספר הפרטים שנמצאו ב־14 מערות קבורה מתקופת הברונזה הביניימית בצפון הארץ ובמרכזה. יש חוקרים הנוטים לראות בקבורה של פרטים אחדים במערה תופעה אופיינית

טבלה 2. מספר הנקברים במערות קבורה מתקופת הברונזה הביניימית
Table 2. Number of Interred in Tombs of the Intermediate Bronze Age

אזור Area	אתר Site	מס׳ הנקברים No. of Interred
צפון North of the Country	קנאת אל־ג׳עאר (A-4830) Qanat el-Ja‘ar	7–1
	קנאת אל־ג׳עאר (A-3566) Qanat el-Ja‘ar	
	תל רחוב[i] Tel Reḥov	3–1
	עוקף חצור Ḥazor Bypass	6–5[ii]
	אבטין Ibṭîn	4
	חניתה Ḥanita	1
	אמות נחל בית העמק Naḥal Bet Ha-‘Emeq	1
	שיח׳ דאוד Sheikh Da’ud	2
	מגידו[iii] Megiddo	3–1
	ברקאי (דרום) Barqai (South)	1
מרכז Center of the Country	בית דגן Bet Dagan	1
	שוהם Shoham	3–1
	עמק רפאים ‘Emeq Refa’im	2
	יריחו[iv] Jericho	1

[i] ר׳ גולני וכהן־תבור 2005.
[ii] תיתכן קבורה נוספת שמקורה בתקופת הברונזה התיכונה.
[iii] ר׳ Guy 1938:40.
[iv] ר׳ Kenyon 1971.

לאזור הצפון (נמרוד גצוב, מידע בעל פה; גרינהוט תשנ"ב:171; Oren 1973:46), אך הממצאים בטבלה 2 אינם מלמדים על חלוקה ברורה ומחייבת בין האזורים. לעומת זאת, אפשר לראות בברור כי בתקופת הברונזה הביניימית נהוגה בכל הארץ קבורת יחידים — בדרך כלל אחד עד שלושה פרטים בקבר — שאופייה שונה מאוד ממנהגי הקבורה ההמונית של האוכלוסייה העירונית בתקופות הברונזה הקדומה והברונזה התיכונה הן במרכז הארץ הן בצפונה, הבדל שקניון דנה בו בעבר בפירוט (Kenyon 1971).

מחקר מקיף הבודק את היחס בין מספר הנקברים לבין גודל המערה/חדר הקבורה טרם נעשה, ולכן אי אפשר לקבוע בשלב זה מהו המשתנה העיקרי המשפיע על מספר הפרטים, אחד או יותר, במערות הקבורה מתקופת הברונזה הביניימית. אפשר להסביר את ההבדלים במספר הפרטים במערות בין האתרים באמצעות הבחנה בין שדה קבורה אזורי גדול, דוגמת בית דגן ויריחו, לבין אתר שבו קברו במערה אחת או במערות אחדות, דוגמת קנאת אל־ג׳עאר. לפיכך, קבורת יחידים היא מנהג הקבורה המקובל והבלעדי בתקופה בשדות קבורה אזוריים, שהיו ככל הנראה מנוהלים בריכוזיות. לעומת זאת, ייתכן כי מערות הקבורה היו שייכות לאוכלוסייה שגרה סמוך ליישובים, ושם חרגו כנראה מהנהוג והשתמשו בחלל הקבורה להטמנה של כמה פרטים יחד.

הפניות

גולני א׳ וכהן־תבור א׳ 2005. תל רחוב. **חדשות ארכיאולוגיות – חפירות וסקרים בישראל** 117 (28.11.2005) http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=264&mag_id=110 (תאריך גישה 5.11.2015).

גרינהוט צ׳ תשנ"ב. **קברים וקבורה בתקופת הברונזה הקדומה ד׳ בארץ־ישראל**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

הורוביץ צ׳ כרך זה. בית קברות מתקופת הברונזה הביניימית בקנאת אל־ג׳עאר, ליד קיבוץ עין הנצי"ב.

Bass W.M. 1987. *Human Osteology*: *A Laboratory and Field Manual* (3rd ed.). Columbia, Mo.

Guy P.L.O. 1938. *Megiddo Tombs* (OIP XXXIII). Chicago.

Hershkovitz I., Latimer B., Dutour O., Jellema L.M., Wish-Baratz S., Rothschild C. and Rothschild B.M. 1997. Why Do We Fail in Aging the Skull from the Sagittal Suture? *American Journal of Physical Anthropology* 103:393–399.

Hillson S. 1986. *Teeth*. Cambridge.

Johnston F.E. and Zimmer L.O. 1989. Assessment of Growth and Age in the Immature Skeleton. In M.Y. Iscan and K.A.R. Kenneth eds. *Reconstruction of Life from the Skeleton*. New York. Pp. 11–22.

Kenyon K.M. 1971. Burial Customs at Jericho. *ADAJ* 16:5–30.

Oren E.D. 1973. *The Northern Cemetery of Beth Shan*. Leiden.

ANTHROPOLOGICAL REMAINS FROM THE CEMETERY AT QANAT EL-JA''AR

YOSSI NAGAR
(PP. 87*–89*)

Human skeletal remains were found in three burial caves dated to the Intermediate Bronze Age (Table 1; see Horowitz, this volume). The poorly preserved remains were inspected on-site only, then left in place. Although most fragments were scattered, it is possible to determine that primary burial in a flexed posture and diverse orientation was practiced here.

The skeletal remains represent at least 14 individuals: one infant (1–2 years old) and 13 adults (>15 years old). A few more individuals could have been originally buried in caves T100 and T101. Among the adults, whose age-at-death distribution is presented in Table 1, three males and two (three?) females were identified.

The use of burial caves for several individuals is uncommon during the Intermediate Bronze Age, during which singular burials were the norm. A comparison of the MNI in contemporary sites in the north and center of the country is presented in Table 2. It might be suggested that Qanat el-Ja''ar cemetery served a small local population, as opposed to the large, contemporary cemeteries at Bet Dagan and Jericho, and therefore the tombs served several burials.